

Käännäkö todella vai oikeastaan? Diskurssisanat semantiikan ja pragmatiikan rajamailla

Hannu Tommola
Viestintätieteiden tiedekunta
Tampereen yliopisto

*This paper is devoted to the problem of so-called discourse words, lexical units – consisting of one or more words – that are felt to be pragmatically significant even if they seem to lack a lexical meaning. The first part is a survey presenting some theoretic concepts suggested by a number of linguists. The second part comprises a brief report on a contrastive investigation into the Russian discourse words *v samom dele* 'really' and *na samom dele* 'actually', and their Finnish equivalents in a parallel corpus of Russian fiction texts and their translations into Finnish (ParRus located in Tampere). While there are several Finnish discourse words that can be used as correspondents for both, their distributions as translations of the two Russian lexemes (*v samom dele* and *na samom dele*) are radically different. The result is corroborated also by a collocation test using the data of the National corpus of the Russian language.*

Avainsanat: diskurssisanat, kääntäminen, leksikaalinen merkitys, modaaliset partikkelit

1 Tutkimuksen tausta: tavoite, menetelmä ja aineisto

Tämän artikkelin aiheena ovat yhdestä tai useammasta sanasta koostuvat leksikaaliset yksiköt, joilla on vissi pragmaattinen viestintätehtävä, vaikka ne näyttävät olevan vailla spesifiä leksikaalista merkitystä. Kiinnostukseni aiheeseen periytyy ranskalaisten ja venäläisten tutkimuksista ja sieltä tulee myös käyttämäni nimitys *diskurssisanat*. Käsitteiden määrittelyä ja termejä käsitellään seuraavassa luvussa. Tutkimuskohteena olevat yksiköt kuuluvat olennaisesti suulliseen kielenkäyttöön, mutta niitä käytetään runsaasti monissa kirjallisissakin tekstilajeissa. Siksi ne muodostavat myös käännöstieteellisesti kiinnostavan tutkimuskohteen. Tämän tutkimuksen aineistona on venäjänkielisen kaunokirjallisuuden suomennokset Tampereen yliopiston rinnakkaisessa ParRus-käännöskorpuksessa.

Kolmas luku tarjoaa kontrastiivisen analyysin suhdetta todellisuuteen ilmaisevista diskurssisanoista venäjässä ja suomessa. Siinä perustellaan venäjän diskursiivisten ilmausten *в самом деле* ja *на самом деле* valinta lähtökohdaksi vertailulle suomenkielisten vastineiden kanssa. Neljännessä luvussa esitetään suomen diskurssisanojen jakauma venäjän ilmausten vastineina käännöskorpuksessa ja viidennessä luvussa tehdään tutkimustulosten sallimat johtopäätökset.

2 Diskurssisanat vs. erilaiset partikkelit: käsitteenmäärittelyä

Ksenia Kiselevan (1996) mukaan termiä *diskurssisanat* (ven. *дискурсивные слова*) käytti ensimmäisen kerran Oswald Ducrot teoksessaan *Les mots de discours* (1980) viittaamaan eri kategorioihin (sanaluokkiin) kuuluviin diskurssin jäsentämisessä olennaisiin ilmauksiin. 1990-luvulla Antoine Culioli kehitti käsitettä edelleen Emile Benvenisten teorioiden pohjalta luomassaan ”enonsiaatiolingvistiikassa” (*linguistique de l’énonciation*; ks. Culioli 1991) tai ”lausumakieliopissaan”, ja venäjänkieliseen aineistoon diskurssisanojen teoriaa sovelsi venäläis-ranskalainen tutkijaryhmä (Baranov ym. 1993; Kiseleva & Pailard 1998). Venäjänkieliseksi nimitykseksi harkittiin esimerkiksi termiä *служебные слова*, jolla venäjän kieliopissa tarkoitetaan apusanaluokkia, kieliopillisia sanoja kuten prepositioita ja partikkeleita. Termi kuitenkin hylättiin, koska se ei ole kattava eikä täsmällinen, ja päädyttiin puhumaan diskurssisanoista Culiolia seuraten (Baranov ym. 1993: 7).

Jo Viktor Vinogradov klassisessa kieliopissaan (1947) analysoi mm. modaalisanoja ja modaalipartikkeleita ja esitti perusteellisen funktionaalisen partikkeliluokittelun, jossa on 12 kategoriaa. Puhekielen tutkimus oli kuitenkin Neuvosto-Venäjällä pitkään ikään kuin jonkinlainen tabu ja keskusteluanalyysi jäi lähes tuntemattomaksi.¹ 1990-luvun venäläiset tutkijat painottivat diskurssisanoina käytettävien eri sanaluokkiin kuuluvien sanojen ja venäjän kielioppitraditiossa partikkeleiksi luettujen pragmaattisten liitepartikkeleiden (*ved’*, *že*)² eroa. Esim. Baranov ja kumppanit myönsivät, että diskurssisanoilla on paljon yhteistä modaalipartikkeleiden kanssa. Samalla he kuitenkin korostivat, että kaikki partikkelit eivät kuulu diskurssisanoihin ja toisaalta niihin kuuluu muidenkin sanaluokkien sanoja (Baranov ym. 1993: 7).³ Millä yhteisellä termillä me näitä sanoja nimitämmekin, niiden funktioiden määrittely ja analysointi on nähdäkseni kiinnostavaa ja tarkoituksenmukaista myös kontrastiivisen tutkimuksen ja kääntämisen näkökulmasta.⁴

Keskusteluanalyysissa on tavattu käyttää termiä *diskurssipartikkeli*, jolla viitataan erilaisissa keskustelua jäsentävissä tehtävissä käytettäviin, varsinaisessa merkityksessään eri sanaluokkiin kuuluvia sanoja. Diskurssipartikkeleina käytettäessä konjunktiot ja muiden sanaluokkien sanat menettävät täyden merkityksensä ja ovat puhutussa kielessä pragmaattisissa tehtävissä kuten merkitsemässä repliikin alkamista (*mutta, niin, joo, no*), kontaktin ottamista puhukumppaneihin (*kato, kuule*) tai palautteen antamista (*aha*). Tässä

¹ Puhutun venäjän kielen tutkimuksessa kiistaton pioneeri oli Jelena Zemskaja, joka 1970-luvulla analysoi epämuodollisista keskusteluista kerättyä aineistoa. 1990-luvun alussa hän yhdessä Dmitri Šmeljovin kanssa julkaisi bestselleriksi muodostuneen venäjän kielen pragmatiikkaa käsittelevän kirjoituskokoelman (Zemskaja & Šmeljov 1993).

² *ведь, же* – kumpikin on monesti suomennettavissa liitepartikkelilla *-han/-hän*.

³ Varsinaisia diskurssipartikkeleita on hyvin vähän tutkittu Venäjällä, mutta esimerkiksi suomalaisessa ristiitkassa 1980-luvulla herännyt kiinnostus keskusteluanalyysia kohtaan on tuottanut melkoisen määrän tutkimuksia, ks. esim. Dolgov & Leinonen 1988, Dolgov 1992, Multisilta 1995, Paukkeri 2006.

⁴ Joitakin venäjän kielessä diskurssisanoiksi luettavia lekseemejä on kuvattu monipuolisesti ja tarkasti Juri Apresjanin johtaman tutkijaryhmän julkaisuissa (Apresjan ym. 1997, 2000, 2003 ja 2004).

käytössä kyseiset sanat ovat tavallisesti semanttisesti tyhjiä, kun diskurssisanoiksi luonnehdituilla sanoilla ja ilmaisuilla niiden leksikaalinen merkitys – olkoonkin varsin yleinen ja epämääräinen – säilyy. Vaikka niiden lausumaan lisäämä merkitysvivahte ei useinkaan sisälly ilmaisun propositionaaliseen merkitykseen, se on silti jotenkin luonnehdittavissa. Seuraavista esimerkeistä ensimmäisessä (1) *kato* on käytetty diskurssipartikkelin tavoin, toisessa (2) se on leksikaalinen merkityksensä säilyttänyt verbin imperatiivimuoto 'katso' (tässä vielä merkityksessä 'varo').

- (1) – Tuota noin nääs niin. joo. Mulla on nimittäinkin muuttofirma tossa kulman takana, mulla on huomenna iso keikka. Mä tarkotan iso. Ja meillä on kundit lomilla, ei se ole **kato** mikään iso konserni, mä tarviin sinne nyt muutaman reippaan apupojan. (Rimminen, *Pussikaljaro-maani*)
- (2) – Tähän tämä asia ei jää, minä sanoin. – Ei jääkään, käräjillä tulee tuomio niin että paukahtaa, poliisi sanoi. – **Kato**, ettei itsellesi käy huonosti ja, sanoin. – Älä rupee kuule virkamiestä uhkailemaan. – Älä kuule naurata, sanoin. (Tuuri, *Joki virtaa läpi kaupungin*)

Suomalaisessa keskusteluanalyysissa on käytetty erilaisia termejä: on puhuttu mm. *pragmaattisista partikkeleista* ja *diskurssinmerkitsimistä* tai *-partikkeleista* (ks. esim. Hakulinen ym. 1989; Tiittula 1992; Saari 1994). Aino Kärnän (1997) kontrastiivisissa tutkimuksissa pragmaattisesta sävyttämisestä suomessa ja saksassa puhutaan *sävytyspartikkeleista* (saksaksi *Abtönungspartikel*). Saksankielisessä kirjallisuudessa esiintyvät myös termit *Gesprächswörter* 'keskustelusanat' (Henne 1978), *Modalpartikel* ja *Modalwörter*, sekä erityisesti venäläisessä tutkimuksessa käytetyn termin *вводные слова* 'johdatussanat' vastineena *Schaltwörter* 'parenteettiset liitännäiset' (sananmukaisesti "kytkentäsanat"; ks. Hinrichs 1983).

Kärnä (1997: 21) näkee lauseadverbien ja diskurssipartikkelien eron siinä, että ensin mainitut sävyttävät eksplisiitisti: *varmaan, luultavasti, onneksi* jne., kun diskurssipartikkelit usein ovat implisiittejä, esim. suomen *kai*. Viimeksi mainittuihin lukeutuisi näin myös evidentialinmerkitsin *muka*, joka alun perin lienee ollut neutraali kvotatiivi ("jonkun mukaan"), mutta viittaa nykyisessä yleiskielessä selvästi sanoman uskottavuusvajeeseen. Itse asiassa tämä eksplisiitin ja implisiitin raja ei ole selvä, koska Kärnän määritelmä näyttää nojaavan etymologiseen läpinäkyvyyteen (vrt. johdoksia *varmaan* < *varma*; *luultavasti* < *luulla*; *onneksi* < *onni* läpinäkymättömiin eli nykykielen puhujan kannalta lähinnä johtamattomiin *kai* ja *muka*)⁵. Selvimmin vain juuri omassa kontekstissaan ymmärrettäviä ovat suomen liitepartikkelit (esim. *-han/-hän*), jotka esimerkiksi kääntäjältä vaativat ympäröivän diskurssin lähilukua oikean vivahteen oivaltamiseksi.

Yhteistä kaikille tarkastelluille sanoille on, että ne toimivat reaktionä puhekuompan repliikkiin tai puhuja merkitsee niillä suhtautumistaan juuri sanottuun tai käsiteltävään asiaan, enemmän tai vähemmän eksplisiitisti. Usein on viitattu siihen, että pragmaattiset

⁵ Kukapa tulee ilman muuta ajatelleksi, että *kai* juontaa juurensa *kaikki*-sanaan: *kai* < *kait* < *kaiketi* < *kaikki*. Eikä *muka*-sanana juontumista postpositiosta *mukaan* välttämättä tiedosta, kun se on pudonnut sanaluokastaan ja menettänyt alkuperäisen syntaktisen järjestyksensä.

partikkelit ovat perinteisessä katsannossa tarpeettomia ”parasiittisanoja”. Voidaan kuitenkin sanoa, että vaikkei niillä denotatiivista merkitystä olekaan, kuulija voi niiden avulla saada jonkinlaisen käsityksen puhujan suhtautumisesta puheena olevaan denotatiiviseen sisältöön.

Isossa suomen kieliopissa (ISK 2004: 769–815) esitetty perusteellinen partikkeliluokittelu on huomionarvoinen myös typologiselta kannalta. Perinteisissä kieliopissa ”partikkelit” ovat usein saaneet toimia ”jäännöskategoriana”, johon kumotaan sanat, jotka eivät oikein millään sovi muihin sanaluokkiin, eikä tämän kaatopaikkaluokan varsin erityyppisille sanoille ole pystytty antamaan kunnollista yhteistä luonnehdintaa. *ISK*:ssa partikkelit määritellään ainakin näennäisesti selvin kriteerein: Partikkelit 1) eivät ole syntaktisesti välttämättömiä; 2) niitä ei voi kieltää, kysyä eikä fokusoida; 3) ne ”eivät toimi lausekkeen edussanana” eivätkä ne ”saa täydennyksiä tai määritteitä”; 4) ne ”eivät esiinny määritteinä vaan liitynnäisinä”; 5) ne eivät taivu; 6) ne poikkeavat prosodialtaan muiden sanaluokkien sanoista: jotkin niistä ovat painottomia, toiset taas ”voivat saada kokonaisen lausuman prosodian” (ISK 2004: 770–771). *ISK*:n luokitus ei ole ristiriidaton mutta innovatiivista on pyrkimys käyttää kriteereinä määriteltyjä tunnusmerkkejä, mikä helpottaa erikielisten vastineiden tunnistamista. Baranovin ym. (1993) esittelemät venäjän diskurssisanat (ja niiden vastineet) esimerkiksi voidaan kaikki sijoittaa johonkin (tai niiden kulloisestakin funktiosta riippuen useampaankin) *ISK*:ssa mainittuun partikkeliluokkaan.

3 Suhdetta todellisuuteen osoittavat diskurssisanat suomessa ja venäjässä

Konkreettisempänä tarkoituksena tässä kirjoituksessa on osoittaa hienovaraisia eroavaisuuksia samaan (kvasi)synonyymisten sanojen ryhmään kuuluvien sanojen välillä. Esimerkkianalyysin kohteena on vertailu suomen ja venäjän ’todella’-synonyymien välillä (vrt. Tommola 1998b).

Baranovin ym. (1993) analysoimat suhdetta todellisuuteen osoittavat lekseemit *действительно* ’todella(kin/-kaan)’, *в действительности* ’todellisuudessa’, *в самом деле* ’todella(kin/-kaan)’, *на самом деле* ’itse asiassa’ ovat kaikki etymologisesti samasta *dekannasta* johdettuja, kuten myös verbit *делать* ’tehdä’ ja *действовать* ’toimia’ sekä nominit *дело* ’asia, työ’ ja *действительный* ’todellinen’. Adjektiivista *действительный* muodostettu adverbi *действительно* ja inessiivisijaa vastaava prepositiorakenne (jossa ’asiaa’ määrittää adjektiivi ’itse’) *в самом деле* ovat ensinnäkin enemmän tai vähemmän synonyymisiä. Toiseksi ilmaisulla *в действительности* ’todellisuudessa’ on kaksi käytötapaa, jotka ovat synonyymisiä lekseemin *на самом деле* kahden funktion kanssa, kuten esimerkeissä (4a) ja (4c). Siksi jätän sanaryypän eroja tarkastellessani käsittelemättä kummastakin parista ensin mainitun ja keskityn kahteen jäljelle jäävään eli *в самом деле* ja *на самом деле*, jotka poikkeavat toisistaan vain sanaliiton preposition osalta (rakenteellisesti ikään kuin vastaten eroa ’itse asiassa’ vs. ’itse asialla’).

Ilmaisut *в самом деле* ja *на самом деле* esiintyvät kumpikin neljässä perusmerkityksessä (Baranov ym. 1993: 84–86 ja 92–96), joista tapaukset (3d) ja (4d) eivät vaadi käsittelyä, sillä niissä ilmaukset ovat keskenään vaihdettavissa ilman sävyn muuttumista.

(3) *В самом деле*:

- a. vahvistus – ‘todellakin/-kaan’;
- b. hämmästys – ‘ihanko totta?’;⁶
- c. **harmistus, ärtymys** – (ironisena:) ‘*no todella! no kyllä kai!*’;
- d. kärsimätön vahvistus kehotuksen jälkeen – ‘ihan totta!’

(4) *На самом деле*:

- a. (**epätodennäköisen**) oletuksen vahvistus ‘todella(-kin/-kaan)’;
- b. jonkin oletuksen **kumoaminen** – ‘todellisuudessa’;
- c. oletuksen vastakkainen kontrasti ‘itse asiassa’.
- d. = (1)d.

Silloin kun *в самом деле* ja *на самом деле* eivät ole synonyymisia, niillä on erilainen pragmaattinen funktio: käyttäessään edellistä (*в самом деле*) puhuja vahvistaa tai haluaa saada vahvistuksen jostakin asiaintilasta (tai juuri sanomastaan tai kuulemastaan kuten esimerkissä 3a). Toista (*на самом деле*) käytetään kontrastoivassa tehtävässä, ilmaisemaan sanotusta tai oletetusta väittämästä poikkeava mielipide (4b ja 4c). On mahdollista, että synonymiatapauksissakin (3a ja 4a, ehkä myös 3d ja 4d) ne voivat poiketa toisistaan niiden edellyttämän presupposition erilaisuuden vuoksi, mutta sitä on vaikea minun aineistollani osoittaa.

Suomen vastaavan ryhmän prototyyppinen diskurssisana *todella* voi näyttää ”universaalilta”: esimerkiksi *Kielitoimiston sanakirja* (Kotimaisten kielten keskus 2017) kertoo, että sanaa käytetään usein ”pelkän vahvistussanan luonteisena”. Suomen *vahvistaminen* on ainakin kaksimerkityksinen, toisaalta sillä voidaan tarkoittaa esim. väitteen paikkansapitävyyden toteamista ja toisaalta se voi tarkoittaa ’vahvemaksi tekemistä’, intensiteetin, voimakkuuden kasvattamista. Näin myös *todella* on kaksimerkityksinen: sillä identifioidaan (väitteen tms.) oikeellisuus, mutta sitä käytetään myös vahvistamaan ominaisuuden intensiteettiä. Useissa muissakin kielissä samanlainen identifikaattorin siirtymä intensifikaattoriksi on tavallista, niin myös venäjässä, kuten seuraavat esimerkkivirkkeet osoittavat: *она действительно съездила в Косово* ’hän on **todella** käynyt Kosovossa’ vs. *она действительно красива* ’se on **todella** kaunis’.⁷

⁶ Muodollisesti kysymys, jolla vaaditaan vahvistusta.

⁷ Samanlaista merkityksen kehitystä voidaan havaita esimerkiksi engl. *real*-sanalla, tai vaikkapa slovakian saksasta lainatun *eht*-sanan kohdalla (’aitoudesta’ > ominaisuuden suureen määrään). Ks. myös esim. Lindström 1998, Tommola 1998a.

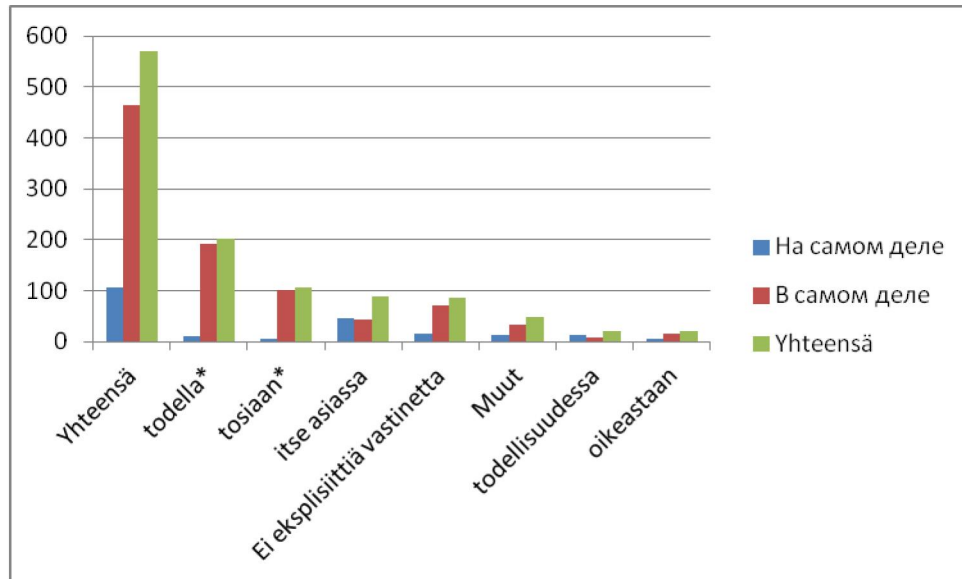
4 Suomennosten tarkastelua

Tampereen venäläisen kirjallisuuden suomennoksia sisältävän rinnakkaiskorpuksen (TamRus) aineistoa analysoimalla voidaan tehdä eräitä kiinnostavia huomioita. Taulukosta 1 ja kaaviosta 1 nähdään, ensinnäkin, että *в самом деле* esiintyy korpuksessa neljä kertaa useammin kuin *на самом деле*. Toiseksi, suurimmassa osassa tapauksia *в самом деле* on käännetty suomenkieliselä vastineella, joka on muodostettu nykykielessä adjektiivina käytetystä nominista *tosi*. *Todella* ja *tosiaan* mukaan luettuna niiden esiintymät liitepartikkelilla varustettuina kattavat enemmän kuin puolet kaikista tarkasteltujen venäjänkielisten lekseemien käännoksistä, ja lekseemin *в самом деле* vastineista ne muodostavat lähes kaksi kolmasosaa (63 %).

Taulukko 1. Venäjän diskurssisanojen *на самом деле* ja *в самом деле* vastineet suomennoksissa

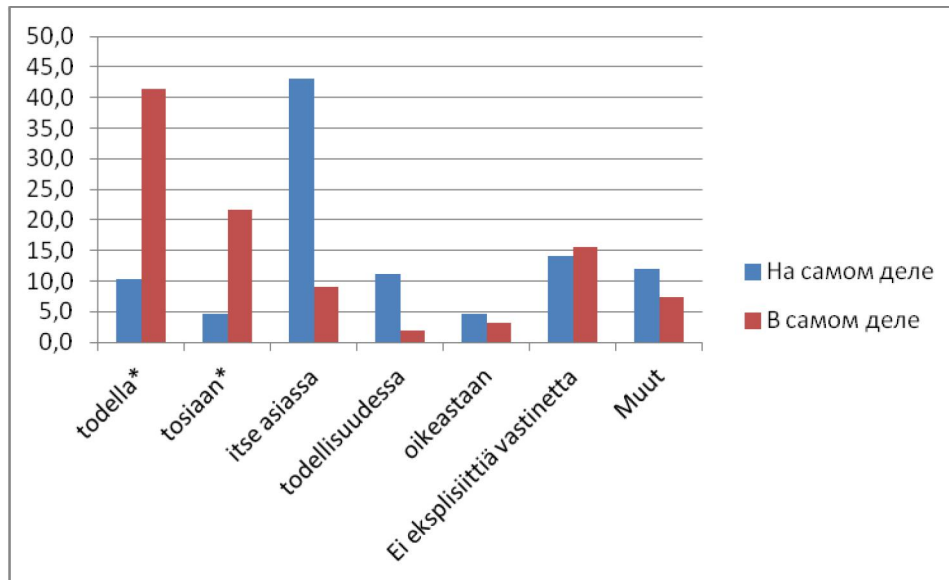
Suomenkielinen vastine	<i>На самом деле</i>		<i>В самом деле</i>		Yhteensä
	Σ	%	Σ	%	
<i>todella</i> *	11	10,3	192	41,4	203
<i>tosiaan</i> *	5	4,7	100	21,6	105
<i>itse asiassa</i>	46	43,0	42	9,1	88
<i>todellisuudessa</i>	12	11,2	9	1,9	21
<i>oikeastaan</i>	5	4,7	15	3,2	20
Ei eksplisiittää käännoästä	15	14,0	72	15,5	87
Muu käännoä	13	12,1	34	7,3	47
Yhteensä	107	100,0	464	100,0	571

* Tähän on laskettu mukaan liitepartikkelin *-kin* tai *-kaan/-kään* sisältävät esiintymät.

Kaavio 1. Venäjän diskurssisanojen *на самом деле* ja *в самом деле* vastineet suomennoksissa

Koska *в самом деле* esiintyy korpuksessa paljon useammin kuin *на самом деле*, niiden keskinäinen jakauma suomenkielisten vastineiden lähteenä näkyy havainnollisemmin kaaviosta 2, jossa kunkin vastinetyypin arvo on esitetty prosentteina.

Kaavio 2. Suomennoksien vastineet venäjän diskurssisanoille *на самом деле* ja *в самом деле* (%)

Edelleen voimme todeta, että lekseemin *на самом деле* vastineena selvästi tavallisin on *itse asiassa*, ja yhdessä vastineen *todellisuudessa* kanssa ne kattavat 54 % kaikista esiintymistä, kun lekseemin *в самом деле* vastineena niitä on käytetty vain 11 prosentissa tapauksista. Nämä luvut oikeuttanevat oletuksen, että ilmausten *на самом деле* ja *в самом деле* välisen eron voi kiteyttää edellisen sisältämään kontrastin merkitykseen ('itse asiassa'), jota jälkimmäisessä ei ole ('todella'). Alistamalla käännökset tarkempaan lähilukuun (*close reading*) paljastuu, että monissa tapauksissa, joissa käännöksessä on käytetty esim. sanaa *todella(kin)* ilmauksen *на самом деле* vastineena (yht. lähes 10 %), olisi vähintään yhtä perustellusti (ks. esim. 5) voitu käyttää vastinetta *itse asiassa*. Useissa tapauksissa (esim. 6) se vastaisi jopa tarkemmin lähdetekstin sävyä.

- (5) Что ты говоришь! Глебов как бы испугался, хотя **на самом деле** не испугался, но уж очень несчастен был вид Марины. Когда же? (Трифонов, *Дом на набережной*)

Mitä ihmettä? Glebov oli pelästyvinään vaikkei **todella** [oikeasti, itse asiassa - HT] pelästyntykään, mutta Marina näytti niin onnettomalta. Koska sitten? (Trifonov, *Talo rantakadulla*, suom. Marja Koskinen)

- (6) Был тот промежуток между пятью и шестью часами, когда дворники, вдоволь намахавшись колючими метлами, уже разошлись по своим шатрам, в городе светло, чисто и тихо, как в государственном банке. В такую минуту хочется плакать и верить, что простокваша **на самом деле** полезнее и вкуснее хлебного вина; но уже доносится далекий гром: это выгружаются из дачных поездов молочницы с бидонами. Сейчас они

бросятся в город и на площадках черных лестниц затеют обычную свару с домашними хозяевами. (Ильф и Петров, *Золотой теленок*)

Oli se aika kello viiden ja kuuden välillä, jolloin talonmiehet heiluttuaan kyllikseen varpu-luutineen olivat jo vetäytyneet loukkoihinsa, kaupungissa oli valoisaa, puhdasta ja hiljaista kuin valtionpankissa. Sellaisena aikana tekee mieli itkeä ja uskoa, että piimä on **todellakin** [oikeastaan, itse asiassa - HT] hyödyllisempää [= terveellisempää - HT] ja maukkaampaa kuin viljasta tehty kalja. Mutta jo kuuluu kaukaista kumua: maidonmyyjättäret raahaavat paikallisjunista maitopystöjä. Nyt he ryntäävät kaupunkiin ja rakentavat mustien rappujen edessä tavallista riitaansa perheenäitien kanssa. (Ilf & Petrov, *Kultainen vasikka*, suom. Ami Aarto)

Vastakkaisissa tapauksissa, joissa kääntäjä on käyttänyt vastinetta *itse asiassa* vastamaan venäjän kontrastoivaa vivahdetta sisältämätöntä ilmausta *в самом деле*, on useimmiten epäiltävissä jonkinasteinen virhetulkinta. Esimerkissä (7) väärä vivahde syntyy venäjän 'ilmaista'-verbin muodon *выражаются* väärästä tulkinnasta: pääte *-ся* ei tässä ole refleksiivinmerkitsin vaan passiivin tunnus ja tekee verbistä indefiniittis-persoonaisen, jolla viitataan epämääräiseen tai geneeriseen tekijään. Esimerkin (7) suomennoksessa kursiivilla merkityn kohdan tulisi kuulua esimerkiksi 'Toisinaan **todellakin** puhutaan ihmisen "eläimellisestä" julmuudesta', jolloin virkkeen jatko tulee loogisesti ymmärrettäväksi.

- (7) Кстати, мне недавно рассказывал один болгарин в Москве, – продолжал Иван Федорович, как бы и не слушал брата, – как турки и черкесы там у них, в Болгарин, повсеместно злодействуют, опасаясь поголовного восстания славян, – то есть жгут, режут, насилюют женщин и детей, прибивают арестантам уши к забору гвоздями и оставляют так до утра, а поутру вешают – и проч., всего и вообразить невозможно. **В самом деле, выражаются** иногда про "зверскую" жестокость человека, но это страшно несправедливо и обидно для зверей: зверь никогда не может быть так жесток, как человек, так артистически, так художественно жесток. Тигр просто грызет, рвет и только это и умеет. (Достоевский, *Братья Карамазовы*)

Moskovassa minulle kertoi äskettäin eräs bulgarialainen, Ivan jatkoi ikään kuin ei olisi kuulut veljeään, – miten turkkilaiset ja tserkessit siellä Bulgariassa kaikkialla tekevät konnaantöitä peläten slaavilaisten yleistä kapinaa, – polttavat, teurastavat, tekevät väkivaltaa naisille ja lapsille, iskevät nauloilla vankien korvat kiinni aitaan ja antavat heidän olla näin seuraavaan aamuun sekä hirttävät heidät aamulla – ja muuta sellaista, kaikkea on mahdotonta kuvitella. *Itse asiassa toisinaan ihmisen "petomainen" julmuus paljastuu*, mutta se on hirveän epäoikeudenmukaista ja loukkaavaa petoeläimiä kohtaan: peto ei milloinkaan voi olla niin julma kuin ihminen, niin mestarillisesti, niin taiteellisesti julma. Tiikeri vain kaluaa ja repii, muuta se ei osaakaan. (Dostojevski, *Karamazovin veljekset*, suom. Lea Pyykkö)

Rakenteeltaan samanlaiset suomen *itse asiassa* ja venäjän *на самом деле* ovat siis myös käännöksissä tavallisin vastinpari. Kontrasti diskurssissa, johon venäjän ilmaus *на самом деле* viittaa, tulee suomennoksissa vielä eksplisiittisemmin esiin käytettäessä vastineena sanoja *oikeastaan* (8) tai *todellisuudessa* (9), joiden esiintymiä aineistossa on 5 (*oikeastaan*) ja 12 (*todellisuudessa*).

- (8) А сам тем временем наймет частного детектива и попробует выяснить, что же произошло **на самом деле**. (Маринина, *За все надо платить*)

Mutta samalla hän palkkasi yksityisetsivän ottamaan selville mitä **oikeastaan** oli tapahtunut. (Marinina, *Kaikesta täytyy maksaa*, suom. Olli Kuukasjärvi)

- (9) Это ему казалось, что он сказал. **На самом деле** ничего он не сказал, а лишь промычал два раза. Потом он опять спал, ему виделось, что чернявый, чужой Алхузур кормит его по одной ягоде виноградом. И кусочки ореха в рот сует. Сначала сам орех разжевывает, а потом Кольке дает. (Приставкин, *Ночевала тучка золотая*)

Hän luuli sanoneensa. **Todellisuudessa** hän ei sanonut mitään, vain mölähti kahdesti. Sitten hän nukkui taas, näki unta, että vieras mustapää Alhuzur syötti hänelle viinirypäleen kerrallaan. Ja työnteli pähkinänpaloja suuhun. Ensin itse pureksii pähkinän ja sitten antaa Koljalle. (Pristavkin, *Yöpyi pilvi kultainen*, suom. Esa Adrian)

Edellä sanotun paikkansapitävyyden varmistamiseksi voidaan tarkastella kyseisten venäjänkielisten ilmausten kollokaatioita: niissä tulisi olla eroja. Venäjän kansalliskorpuksen (Ruscorpora) aineistosta tehty analyysi osoittaa, että tietyissä konteksteissa valitaan suurella todennäköisyydellä vain jompikumpi varianteista (*на самом деле* tai *в самом деле*). Esimerkiksi kysymyskontekstissa *что происходит?* 'mitä tapahtuu?' esiintyy lähes yksinomaan ilmaus *на самом деле*: korpuksen aineistosta näitä tapauksia on yli 138 000, kun *в самом деле* saa tässä ympäristössä vain yksittäisiä esiintymiä. Tästä lienee mahdollista tehdä myös johtopäätös, että ainakin tässä kontekstissa *на самом деле* kuuluu lauseen (kysymyksen) propositionaaliseen sisältöön kontrastoivana lauseadverbiaalina: 'Mitä täällä itse asiassa (= todellisuudessa) tapahtuu?' Toinen variantti *в самом деле* näyttää sävyttävän kysymystä antamalla sille ihmetystä tms. ilmaisevan lisäsävyä: 'Todellakin, mitä täällä tapahtuu?'

5 Lopuksi

Vaikka diskurssisanan vastineen valinta saman pesyeen jäsenistä ("todellakin") näyttää ongelmattomalta, niin ei se ("itse asiassa") sitä ole. Tämän tarkastelun kohteista *на самом деле* ja *в самом деле* ja niiden keskeisistä vastineista suomen kielessä *itse asiassa* ja *todella* voidaan sanoa, että *todella* on semanttisesti laajempi ja epämääräisempi ja voi esiintyä kummankin venäjän kielen diskurssisanan vastineena. Vaikka se ensisijaisesti vastaa ilmausta *в самом деле*, voi se tunnusmerkittömänä olla sopivassa kontekstissa myös *на самом деле* -ilmauksen vastine. Vastineen *itse asiassa* olemukseen sisältyvä kontrastin tunnusmerkki ei samalla tavalla yleensä neutraalistu.

Kirjallisuus

Апресян 1997–2003 = Апресян, Ю. Д. и др. 1997, 2000, 2003. *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Под общим руководством Ю. Д. Апресяна. Выпуски 1–3. Москва: Языки русской культуры. [2. исправл. и допол. изд., 2004 в серии *Studia Philologica*, Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband 60. Москва & Вена: Языки Русской Культуры. LXVIII.]

- Baranov ym. 1993 = Баранов, А.Н., Плунгян, В. и Рахилина, Е. 1993. *Путеводитель по дискурсивным словам русского языка*. Москва: Помовски и Партнеры.
- Culioli, Antoine 1991. *Pour une linguistique de l'énonciation: opérations et représentations. Tome 1. L'homme dans la langue*. Paris: Ophrys.
- Dolgov & Leinonen 1988 = Долгов, Игорь и Лейнонен, Марья 1988. Употребление частицы *вот* в русской разговорной речи. *Scando-Slavica* 34: 122–146.
- Dolgov 1992 = Долгов, Игорь 1992. Функционирование частицы *же* в русской разговорной речи, 93–109. *Slavica Tampere* 1. Tampere: University of Tampere.
- Ducrot, Oswald 1980. *Les mots de discours*. Paris: Minuit.
- Hakulinen ym. 1989 = Hakulinen, Auli & Marja-Leena Sorjonen & Marja Suojala. Partikkelit ja muut kiteymät vuoroissa. Teoksessa: *Suomalaisen keskustelun keinoja 1*. Kieli, 4, 115–146. Toim. Hakulinen, Auli. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki: Helsingin yliopisto (1990²).
- ISK 2004 = Hakulinen, Auli & Vilkkuna, Maria & Korhonen, Riitta & Koivisto, Vesa & Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja 2004. *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: SKS, 8.
- Henne, H. 1978. Gesprächswörter. In: *Interdisziplinäres deutsches Wörterbuch in der Diskussion*, 42–47. Hrsg. Henne, H. & al. Sprache der Gegenwart, XLV. Düsseldorf.
- Hinrichs, Uwe 1983. *Die sogenannten "Vvodnye Slova" (Schaltwörter / Modalwörter) im Russischen: eine sagenanalytische Untersuchung*. Veröffentlichungen der Abteilung für slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts (Slavisches Seminar) an der Freien Universität Berlin, Bd. 53. Berlin: Harrassowitz.
- Kiseleva & Paillard 1998 = Киселева, К. Л. и Пайар, Д. (ред.) 1998. *Дискурсивные слова русского языка. Опыт контекстно-семантического описания*. Москва: Метатекст.
- Kiseleva 1996 = Киселева, Ксения Львовна 1996. Инвариантное и вариативное в семантике дискурсивных слов: Дисс. канд. филол. наук. Москва.
- Kotimaisten kielten keskus 2017. *Kielitoimiston sanakirja*. Helsinki. <http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/netmot.exe?motportal=80>
- Kärnä, Aino 1997. Sävytyksen ilmaiseminen kontrastiivisen kielentutkimuksen valossa. *Kontrastiivinen tarkastelu kääntäjän apuna*, 19–30. Toim. Korimo-Girod, Nina. Publications du Département des Langues Romanes, 12. Helsinki: Université de Helsinki.
- Lindström, Jan 1998. Truth identifiers, intensifiers and reduplication. *Papers from the 16th Scandinavian Conference of Linguistics, Turku/Åbo November 14–16, 1996*. Ed. Haukioja, Timo. Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku, 60. Turku.
- Multisilta, Teija 1995. Pragmatic Particles NU i VOT in Spoken Russian. In: *Organization in discourse: proceedings from the Turku conference*. Eds. Wärvik, Brita & Tanskanen, Sanna-Kaisa & Hiltunen, Risto. Anglicana Turkuensia, 14. Turku: University of Turku.
- ParRus = Russian-Finnish parallel corpus of literary texts compiled by Mihail Mihailov. Univ. of Tampere, School of Languages, Translation and Literary Studies. Saatavilla: [https://mustikka.uta.fi/corpora/\[23.5.2016\]](https://mustikka.uta.fi/corpora/[23.5.2016]).
- Paukkeri 2006 = Пауккери, Пиркко 2006. *Реципиент в русском разговоре: о распределении функций между ответами да, ну и так*. Slavica Helsingiensia 28. Helsinki: University of Helsinki. (<http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/slavi/vk/paukkeri/recipien.pdf>)
- Saari, Mirja 1994. Diskurspartiklar i sociokulturell belysning. I: *Språkbruk, grammatik och språkförändring*. En festskrift till Ulf Teleman 13. 1. 1994, 65–74. Red. Jörgensen, Nils & Platzack, Christer & Svensson, Jan. Lund: Lunds universitet.
- Tiittula, Liisa 1992. *Puhuva kieli: suullisen viestinnän erityispiirteitä*, 60–63. Helsinki: Finn Lectura.
- Tommola 1998a = Томмола, Ханну 1998. «Он очень даже женат!» Абсолютные и относительные признаки. *Jazykovedný aktuality. Informativní zpravodaj českých jazykovědců*, roč. 70–75. XXXV; Zvláštní číslo. Praha.
- Tommola, Hannu 1998b. Attitydord: *Verkligen* i diskurs och i ordbok. I: *Matkalla kielestä kieleen. Juhlakirja Rune Ingon 60-vuotispäiväksi*, 207–221. Red. Niemikorpi, Antero. Acta Wasaensia, 63. Kieli-tiede, 13. Universitas Wasaensis, Vaasa.
- Vinogradov 1947 = Виноградов В. В. [1947]1986. *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*. Издание третье, исправленное. Москва: Высшая школа.
- Zemskaja & Šmelev 1993 = Земская, Е. А. и Шмелев, Д. Н. (ред.) 1993. *Русский язык в его функционировании: Коммуникативно-прагматический аспект*. Москва: Наука.